

17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ANTAKYA KAZASINDA İSKÂN VE NÜFUS
(1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defterine Göre)

ENVER ÇAKAR*

Giriş

Osmanlı tarihinin temel kaynaklarının büyük çoğunluğunu vergi verebilecek nüfusun tespitini sağlayan ve sayım sonuçlarını içeren *Tahrir Defterleri* oluşturmaktadır¹. 15. ve 16. yüzyıllarda hazırlanmış olan, fakat 17. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz bu defterler, Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik faaliyetlerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından bizlere istatistiksel analize uygun en zengin sayısal verileri sunmaktadırlar. Klasik tahrir geleneğinin bir uzantısı olarak 17. yüzyıldan itibaren düzenlenmiş olan avâriz-hâne ve cizye defterleri de dönemin demografi tarihi açısından oldukça önemli kaynaklardır².

Avâriz-hâne ve cizye defterlerini kaynak almak suretiyle yapılan çalışmaların son zamanlarda büyük bir ivme kazanmış olması tarihçiliğimiz açısından oldukça sevindiricidir. Bunların bir bölümü avâriz vergisi ile avâriz-hâne

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Elazığ.

¹ Tahrir ve tahrir defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987; Ö. Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294; Aynı yazar, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 1-24; Aynı yazar, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", *İÜİFM*, II/1 (1940), s. 20-59; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990, *Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 429-439; Aynı yazar, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (derleyenler: Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 16-27; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97 (Ağustos 1995), s. 93-111; Margaret L. Venzke, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (1997), s. 1-61.

² Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 35.

ve cizye defterlerinin önem ve güvenilirliği hususundaki tartışmaları içerirken³, bir bölümü de muayyen bir bölgeyi esas alan çalışmalardır⁴.

Avâriz, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'ın ilanına kadar, fevkalâde hallerde ve bilhassa savaş masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile, halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki vergilere verilen isimdir⁵. *Avâriz-ı divâniye* ve *tekâlif-i örfiye* olarak da adlandırılan bu çeşit vergiler, 15. ve 16. yüzyıllarda ihtiyaç halinde halktan toplanmakla birlikte, bunun için tahrir defterlerinden müstakil olarak ayrı defterler düzenlenmemiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde Celalî isyanları ve tımar sisteminin bozulması gibi sebeplerle artık önemini yitirmiş olan ve o devrin şartlarında gerçekleştirilmesi pek güç olan klasik tahrirler yerine avâriz ve cizye tahrirlerinin yapılması daha uygun görülmüştür⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıldan itibaren memleketin yetişkin erkek nüfusu fert fert tahrir edildikten sonra avâriz vergisine esas olmak üzere bir takım vergi birliklerine ayrılırdı. Genellikle her eyaletteki kazalara

³ Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz" mad., *İslam Ansiklopedisi*, II, s. 13-19; Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV s. 108-109; Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden, 1996; Aynı yazar, "Avarız Tahriri: Seventeenth and Eighteenth Century Survey Registers", *Turkish Studies Association Bulletin*, 10 (1986), s. 23-26; Avdo Suçeska, "Die Entwicklung des Besteuerung durch die 'Avariz-i divâniye und die Tekâlif-i örfiye' im Osmanischen Reich während des 17th und 18th Jahrhunderts", *Südost Forschungen*, 27 (1968), s. 89-130; Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1993, s. 1581-1613; Bruce McGowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*, c. II, Ankara, 1981, s. 1327-1332; Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s. 35-50; Aynı yazar, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâriz Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 735-743.

⁴ Feridun M. Emecen, "Kayacık Kazasının Avâriz Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1981), s. 159-170; Mehmet Ali Ünal, "1056/1646 Tarihli Avâriz Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleken*, LI/199 (1987), s. 119-129; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz-hâne Defteri", *OTAM*, 8 (1997), s. 249-293; Münir Aktepe, "XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avâriz Defteri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (1957), s. 109-137; Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem, 1988; Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara, 2000; Mehmet Öz, "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642)", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 787-794.

⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Avâriz" mad., s. 13.

⁶ Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy...*, s. 81-82.

göre tespit edilmiş olan bu vergi birliklerine “avâriz-hânesi” denirdi. 15. ve 16. yüzyıllarda bir avâriz-hânesi bir gerçek hâneye tekabül ederken⁷, 17. yüzyılda birden fazla gerçek hâneyi yani aileyi ifade etmeye başlamıştır⁸. Bu hâneler tespit edilirken, mıntukanın zenginliği, halkın şehirli, köylü, göçebe ve muhacir olup olmadığı, dükkân, ev ve tarla miktarı gibi bir takım kriterler de göz önünde bulundurulurdu⁹.

Devlet, herhangi bir sebepten dolayı ihtiyaç duyulan para ya da malların yekûnunu tespit ettikten sonra, bu yekûnu memleketin umum avâriz-hânesi adedine taksim eder ve her mıntukanın kadısına hükümler göndererek, o mıntukadaki avâriz-hânelerine göre hesaplanmış miktarlarda avâriz-ı divânî-yenin toplanmasını emrederdi. Neticede, bu suretle üzerine para, arpa, saman veya herhangi bir hizmet salınmış olan köy veya mahalle halkı toplanır ve aralarında her birinin iktidar ve haline göre vergiye iştirak hissesini tayin ederlerdi. Halk, gücü nispetinde *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak, muhtelif derecelerde teklife iştirak ettirilirdi ve iktidarı olmayanların hissesi de zenginler tarafından temin edilirdi¹⁰. Öyle ki, fakir halkı bu vergi yükünden kurtarmak maksadıyla bazı hayır sahipleri tarafından avâriz vakıfları dahi kurulmuştu¹¹. Esasen, avâriz vergisi fevkalâde durumlarda alınan vergiler olmasına rağmen, ardarda yapılan savaşlar zamanla onu da normal vergiler haline getirmiştir¹². IV. Murad devrinin sonuna doğru yıllık nakdî vergi şeklini almaya başlamış olan avâriz vergisi, daimî olmakla kalmayıp üstelik daha da ağırlaşmıştır¹³.

Sefer zamanlarında devletin külliyetli miktarda paraya ihtiyaç duyması halinde bir bölgedeki avâriz-hânelerinin sayısı artırılabilirdiği gibi, malî yönden rahatladığı zamanlarda ise, bölge halkının feryat ve istekleri de dikkate

⁷ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 123-24, not: 43; Oktay Özel, “Avâriz ve Cizye Defterleri”, s. 37.

⁸ Ö. Lütfi Barkan, avâriz-hânesini 3-15 evden oluşan bir vergi ünitesi olarak ifade etmektedir (“Avâriz” mad. s. 13). Bursa örneğinde de görüleceği üzere, 17. yüzyılın başlarında 2,2 gerçek hâne bir avâriz-hânesine karşılık gelirken bu oran tedrici olarak artırılarak ayı yüzyılın sonlarında 8,6 aileye kadar çıkarılmıştır (H. Gerber, *Aynı eser*, s. 8-9). Dolayısıyla, bir bölgenin toplam avâriz-hâne sayısı sürekli olarak sabit kalmayıp, zamana ve şartlara göre değişebildiğinden avâriz-hânesi tayininde kullanılan rakamlar da genelleştirilemez (Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, göst. yer).

⁹ Ö. Lütfi Barkan, “Avâriz” mad., s. 13.

¹⁰ Barkan, “Avâriz” mad., s. 15.

¹¹ Halil Sahillioğlu, “Avâriz” mad., s. 109.

¹² Nitekim 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinin 188 milyon akçesini avâriz vergisi teşkil ediyordu (Sahillioğlu, “Avâriz” mad., göst. yer.).

¹³ Bruce McGowan, “Osmanlı Avâriz-Nüzûl Teşekkülü 1600-1830”, s. 1327-1328.

alınarak, yeniden tenziller yapıldı¹⁴. Diğer taraftan, halkın tamamı avâız vergisini ödemeye mecbur olmayıp, askerî sınıflarla ilmi ve dinî bazı mansıpların sahipleri, derbendci, tuzcu, çeltükçü, köprücü, madenci, menzilci, ortakçı, katrancı ve doğancılar ile bazı vakıfların reâyâsı bu çeşit vergilerden muaf tutulmuşlardı¹⁵.

Avâız-hâne defterleri *mufassal* ve *icmal* olmak üzere iki çeşittir¹⁶. Mufassal avâız defterlerinde imparatorluk topraklarında hem kırsal alanda hem de kentlerde yaşayan bütün reâyâ ve askerî sınıfa mensup olanlar, "hâne" ve "mücerred" esasına ve ekonomik güçlerine göre derecelendirilerek defterlere kaydedilmişlerdir¹⁷. Kadıların nezaretinde yapılan mufassal tahririn gönderilmesiyle, merkezde yapılan hesaplamalar neticesinde belirlenen hâne sayıları ve vergi oranları yeni hazırlanan *icmâl deftere* de kaydedilirdi¹⁸. İcmal defterlerde, mahalle ve köylerin isimleri tek tek belirtilip toplam avâız-hâneleri karşılarında verilirdi. Fakat, imparatorluk geneline mahsus olan icmal defterlerde, eyaletlerin kasaba ve köylerine hiç değinilmeden, sadece kazalarının avâız-hânesi toplamına yer verildiği görülmektedir¹⁹.

Mufassal avâız-hâne tahrir defteri mevcut olmayan yerler için, sadece icmâl avâız-hâne defterlerini kullanarak nüfus tahminlerinde bulunmak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü, avâız-hânesi, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, birkaç evden oluşan bir vergi ünitesini göstermekte ve zamanın icaplarına göre artmakta ya da azalmaktadır. Bundan dolayı, bir bölgenin gerçek nüfusunu bulmak için, avâız defterinde bazı sağlam veriler aranmalıdır. Bu cümleden hareketle, kaç evin bir avâız-hânesi olduğunun bilinmesi gerektiği gibi, avâız-hânelerinden kaç tanesinin bazı hizmetlerinden dolayı bu mükellefiyette muaf tutulduklarının da bilinmesi gerekir. Bu bakımdan,

¹⁴ Harput ve Ankara örnekleri için bkz. Rifat Özdemir, "Avâız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s. 1581-1613. Ayrıca, halkın perakende ve perişan olmasından dolayı ağırlaşan avâız vergisinin yeniden tayin ve tespitine dair Denizli örneği için bkz. Turan Gökçe, *Aynı eser*, s. 14.

¹⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Avâız" mad., s. 15; Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy...*, s. 27, 88-89.

¹⁶ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak...", s. 738; Bruce McGowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", s. 1330; Turan Gökçe, *Aynı eser*, s. 13.

¹⁷ Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak...", s. 739.

¹⁸ Turan Gökçe, *Aynı eser*, s. 13.

¹⁹ Bu çeşit defterlere iki ayrı örnek için bkz. *Başbakanlık Arşivi (=BA)*, *Maliyeden Müdevver (=MAD)*, nr. 3847; BA, MAD, nr. 2989.

incelememize konu olan 1678 tarihli Haleb eyaleti avâriz-hâne defteri oldukça zengin bilgileri ihtiva etmektedir. Meselâ, Antakya şehrinin gerçek hâne sayısı bu zamanda 1.614 olup, bunun 1.356'sı avâriz-zâdegân, 258'i de avârizdan muaftır. Avâriza dahil olan 1.356 gerçek hânenin her 5 tanesi bir vergi ünitesi (avâriz-hânesi) olarak alındığından avâriz-hânesi toplamı 271 olarak tespit edilmiştir. Fakat, avâriz-hânelerinin 200'ü Antakya menzilcileri²⁰ olduğundan ve bunlar da avârizdan muaf tutulduklarından dolayı neticede Antakya şehrinin avâriz-hânesi toplamı 71'e inmiştir²¹. Şayet, bu teferruat bilinmeden, sadece 71 rakamı esas alınarak ve bazı katsayılar kullanılarak tahminî nüfus hesaplamaları yapılacak olunur ise elde edilecek sonuçlar da tabii olarak hatalı ve yanıltıcı olacaktır.

Avâriz-hâne defterlerinin tedkiki, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki şehir ve kırsal alanların iskân ve nüfusunun tespiti açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bu konunun öneminden hareketle, yaptığımız bu çalışmada, "1678/1089 tarihli Haleb eyaleti mufassal avâriz-hâne defteri"nde yer alan bilgiler ışığında Antakya kazasının 17. yüzyılın ikinci yarısındaki mahalle ve köyleri ile bu yerlerin nüfusu tespit edilemeye çalışılmıştır. Ayrıca, bir mukayese yapabilmek maksadıyla, Antakya kazasının avâriz-hâne kayıtlarının yer aldığı başka defterler de bu çalışmada yeri geldikçe kullanılmıştır.

1. 1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defteri

Bahis konusu defter, *Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi*'nde 678 numarada kayıtlıdır. Ayrıca, bu defterin, yine aynı arşivde *Kâmil Kepeci Mevkufat defterleri* tasnifinde 2684 numarada kayıtlı bir icmâl defteri de vardır. Mufassal defterin tamamı 556 sayfa olup, Antakya kazası, defterin 2-147. sayfalarında yer almaktadır. 1678/1089 tarihli olmakla birlikte, bu iki defter (mufassal ve icmâl), 1698-99/1110 yılına kadar yapılan değişiklikleri de ihtiva etmektedirler.

²⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilerin vaktinde toplanması, asker sevki ve benzeri bütün sorunların çözümünü çoğu kez merkezden gönderilen emirlerle yapılmaktaydı. İşte bu emir ve fermanların istenilen yere zamanında ulaştırılması için ana yolların geçtiği şehir ve kasabalarda uygun aralıklarla "Menzilhane" denilen durak evleri yapılmış olup (Musa Çadırcı, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzilhâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976*, Ankara, 1981, s. 1359), bu hizmetle görevlendirilenlere de "Menzilci" denilmektedir.

²¹ BA, MAD, nr. 678, s. 45; BA, Kepeci, Mevkufat, nr. 2684, vrk. 19^b.

Mufassal avâriz-hâne tahrir defterinde, mahalle ya da köyün ismi belirtildikten sonra, o yerin vergi nüfusunu meydana getiren *re'âyâ*, *askerî* (yeniçeri, sipahi ve cebeci), *seyyid*, *imam*, *çavuş*, *tımâr* ve *zeâmet erbabı* gibi sosyal grupların her biri ayrı başlıklar altında ve ismen zikredildiği gibi²², bu sosyal grupların her birinin toplam sayısı ile mahalle ve köylerin toplam nüfusu da ayrı ayrı belirtilmiştir. Antakya şehri nüfusu gösterilirken “*beyt*” (=ev) ile muhtelif sayılarda ev, oda ve kulübelerden oluşan ve ortak kullanım alanlarına sahip olan “*kaysarlık*” ve “*havş*” esas alınmış; bunların kimlere ait olduğu ve evlerde kimlerin sâkin olduğu ayrı ayrı gösterildiği gibi²³, harap durumda olan evlerin sahipleri de ifade edilmiştir. Köylerde ise; sosyal gruplar ayrı başlıklar altında, fakat bu defa “*nefer*” olarak ismen kaydedildikten ve her isim listesinin sonunda nüfusu teşkil eden zümrelerin toplamları verildikten sonra, köy vergi nüfusunun genel toplamı da zikredilmiştir.

Avâriz-hâneleri belirlenirken, Antakya şehrinde muayyen bir metod kullanılmış ve şehirdeki “her 5 ev” bir avâriz-hânesi itibar edilmiştir²⁴. Fakat, köylerde yaşayan reâyâ için farklı bir uygulama yapılmış, kaç neferin bir avâriz-hânesi olduğu belirtilmemiştir. Nitekim, yaptığımız hesaplamada her bölge (nahiye) için farklı rakamlar ortaya çıkmaktadır. Mesela, Kuseyr nahiyesinde her 11,81 aile bir avâriz-hânesine tekabül ederken, Altun-Özü nahiyesinde 11,98, Cebel-i Akra' nahiyesinde 11,79 ve Süveyde nahiyesinde de 12,20 aile bir avâriz-hânesi olmaktadır. Dolayısıyla, kırsal alanlarda avâriz-hâneleri tespit edilirken, ekonomik yönden bölgeler arasındaki gelişmişlik derecesinin de göz önünde bulundurulduğunu söyleyebiliriz.

Mufassal avâriz-hâne tahrir defterinde yer alan isim listelerinde, her hâne sahibinin vergi gücü, isminin hemen üstünde muayyen bir harfle zikredilmiştir. Bunun için; *a'lâ* yani iyi durumda olanlar kısaca “*ع*” harfiyle, *evsat* yani orta durumda olanlar “*ط*” harfiyle, *ednâ* yani fakir sayılabilecek durumda olanlar ise “*ن*” harfiyle işaret edilmişlerdir. Her mahalle kaydının

²² İcmal defterde, mufassal defterden farklı olarak, şahıs isimlerine yer verilmeden köy ve mahallelerdeki nüfusun toplamı ve hangi unsurlardan meydana geldiği belirtilmiştir.

²³ 1678 tarihinde Antakya şehrinde yer alan evlerin büyük bölümünde sahipleri oturmaktadır. Avâriz-hâne tahrir defterinde bu çeşit evlerin sahipleri tarafından kullanıldığını ifade etmek için, oturan şahsın adı yazıldıktan sonra yanına “sâkin-i hod”, ücret karşılığında kiraya verilmiş olan evleri ifade etmek için ise “*ecir*” notu düşülmüştür. Ayrıca, birçok evin mülkiyeti müşterek olup, bunları göstermek için de sahipleri adları yanına “*ber vech-i iştirâk*” notu düşülmüştür.

²⁴ “*beher 5 buyût fi 1 hâne*”, BA, *Kepeci, Mevkufat, nr. 2684, vrk. 19^b*.

sonunda, bunların toplamları ayrıca verilmiş ve genel toplamları da yazılmıştır.

Söz konusu defterde, mahalle ve köylerde bulunan hânelerin toplam sayısı zikredildikten sonra, avârıza esas olanlar (*berây-ı avâriz*) ve avârizdan hariç tutulanlar (*berây-ı hâric ez avâriz*) ayrı başlıklar altında ifade edilmiştir. Avârıza esas olan sosyal zümrelerin toplamları tek tek verildikten sonra, bunların kaç avâriz-hânesine tekabül ettiği de ayrıca zikredilmiştir. Mesela, Antakya şehrinin *Gabdur* adlı mahallesinde bulunan evlerin yekûnu 64 olup, bunun 59'u avârıza esas alınmış, 5 tanesi de avârizdan hariç yani muaf tutulmuştur. Avârıza esas olan evlerin 58'i re'âyâ, 1 tanesi de çavuş evidir. Bunların toplam avâriz-hânesi ise 11,5 ve 1 rub' (1 rub'=0,25) olarak belirlenmiştir. Avâriz haricinde tutulan 5 tane eve gelince; bunların 3 tanesi yeniçeri ve sipahilere, 2 tanesi de za'îm yani zeâmet sahibi olanlara aittir²⁵.

Antakya kazasında yer alan mahalle ve köylerde oturanlar ismen kaydedildikten sonra, kaydın sonunda, kazanın merkezi olan Antakya şehri ile nahiyelerinde tespit edilmiş olan avâriz-hâneleri toplamı, her birinin ismi karşısında zikredildikten sonra, bunların genel toplamı (*cem'an*) da yazılmıştır. Buna göre, 1678 tarihinde Antakya kazasının avâriz-hânesi toplamı 339,5'tur²⁶. Daha sonraları, 1682-1699 (H. 1093-1110) yılları arasında, bazı mahalle ve köylerin avâriz-hânelerinde padişah fermanıyla indirimler yapılmıştır ki, bunlar da mufassal ve icmal defterlerde tek tek tarihleriyle birlikte işaret edilmişlerdir.

2. Antakya Kazasında Avâriz Vergisinden Muâf Olanlar

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin belirlediği bazı hizmetleri yapanlar avâriz vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bu çeşit muafiyetlikleri 17. yüzyılda Antakya kazasında da görmekteyiz. Nitekim, kaza merkezi olan Antakya şehrinde 200 avâriz-hânesi menzilci olduklarından avârizdan muaf idiler. Bundan dolayı, 1678 yılında 1.614 evden (bunların bir bölümü havş ve kaysarlıktır) ibaret olan Antakya şehrinin avâriz-hânesi toplamı 71 olarak tespit edilmiştir²⁷. 1684 yılında menzilcilik hizmetine 35 hâne daha tayin edildiği için, Antakya'daki menzilci sayısı toplamı 235'e yükselmiş, buna karşın avâriz-hânesi toplamı da 36 olmuştur²⁸. Antakya

²⁵ BA, MAD, nr. 678, s. 14.

²⁶ BA, Aynı defter, s. 147.

²⁷ BA, Aynı defter, s. 45.

²⁸ BA, Kepeci, Mevkufat, nr.2684, vrk. 19^b.

şehri menzilcilerinden başka, Cebel-i Akra' nahiyesinin *Ordu* adlı köyü halkının tamamı menzilci olduklarından bunlar da avârizdan muaf idiler²⁹.

Diğer taraftan, bazı köyler de vakıf olmalarından dolayı halkı avârizdan muaf tutulmuşlardır. Meselâ, Cebel-i Akra' nahiyesinin *Çaksuniye* adlı köyü Şuğur evkafından, Altun-Özü nahiyesinin *Ak-Curûn* adlı köyü Sultan Gavri evkafından, *Tabebiyeye* adlı köyü Harameyn evkafından, Süveyde nahiyesinin *Üç-Tut* adlı köyü de yine Şuğur evkafından oldukları için reâyâları avârizdan muâf idiler.

Menzilciler ve vakıf köyler reâyâsından başka, Antakya kazasında, askerîler (yeniçeri, cebeci ve sipahiler³⁰), gönüllüler, çavuşlar, imam ve hatipler, Hazret-i Habîbü'n-Neccâr hademeleri, seyidler, vakıf görevlileri, fakirler, saray ve şer'î mahkeme görevlileri ile zeâmet ve timâr erbabı olanlar da avârizdan muaf sayılmışlardır.

3. Antakya Şehrinin Mahalleleri

Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimi olarak tanımlanan *mahalle*³¹, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer olarak da tanımlanmaktadır³². *Mahall* ile aynı kökten türetilmiş olan bu kelime, başlangıçta "konaklanan yer" mânâsında kullanılmış ise de daha sonraları hususi olarak şehrin bölümlerini (semtlerini) ifade etmek için kullanılmıştır³³.

Osmanlı şehrinde vergi yükümlüsü reâyâ tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ismen yazılmışlardır. Kanun nazarında mahalle sâkinleri birbirine müteselsilen kefieldir. Yani faili meçhul bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır. Böylece, vergi mükelleflerinin hakkıyla tespiti ve vergilerin eksiksiz toplanmasının sağlanması ile merkezî otoritenin ve genel dirlik düzenin lâynkıyla kurulması amaç

²⁹ BA, *Aynı defter*, vrk. 22^a.

³⁰ Esasen, "askerî" tabiri, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet memurlarına verilen genel ad olup, bu tabir askerler ve idarecilerle ilmiye mensuplarını da kapsamaktadır (Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, II, İstanbul, 1995, s. 81-83; Halil Sahillioğlu, "Askerî" mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, s. 488-489).

³¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*, c. II, Ankara, 1981, s. 1270.

³² Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 145.

³³ J. H. Kramers, "Mahalle" mad., *İslam Ansiklopedisi*, VII, s. 144.

edinilmiştir³⁴. Bu bakımdan, her mahallede halkı devlet nezdinde temsil eden bir “kethüda” bulunmakta³⁵ ve bunlar, mahalle halkı ile devlet arasındaki münasebetlerin düzenlenmesinde önemli rol oynamaktaydılar³⁶.

16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı şehirlerinin genel karakteristik yapısına uygun olarak, Antakya³⁷ şehrinin de mahallelere taksim edilmiş olduğunu görmekteyiz. 1616 ve 1657 yıllarında şehrin 22 tane mahallesi vardı. 1678’de ise mahalle sayısı 24’e yükselmiş olup, bunlar, *Câmi-i Kebîr*, *Debbûs*, *Dört Ayak*, *Gabdûr* (غبدور), *Günlük* (كوتلك) (nam-ı diğer *Rimmât*), *Hallâbü’n-Nemle* (nam-ı diğer *Uncılar*), *Havâre*, *Hazret-i Habîbü’n-Neccâr*, *İmrân*, *Kanavât*, *Kantara* (nam-ı diğer *Paşa*), *Kastel*, *Mahzen*, *Meydân*, *Mukbile*, *Sâha*, *Sarı Mahmud*, *Sekkâkîn*, *Sofular*, *Şenbek*, *Şeyh ‘Alî*, *Şirince*, *Tâbi-i Sofular* ve *Tut* adlı mahallelerdir.

Daha gerilere baktığımızda ise, Antakya şehrinin 16. yüzyılın ilk yarısında 22³⁸, aynı yüzyılın sonlarına doğru da 24 mahallesinin olduğunu görmekteyiz³⁹. *Tâbi-i Cullâhân*, *Zeytun oğlu* ve *Debbûs* adlı üç mahalle 16. yüzyılın ilk yarısında mevcut olmayıp sonradan kurulmuştur. Diğer taraftan, 16. yüzyıldaki mahalle adları ile 17. yüzyıldaki mahalle adları arasında bazı farklılıklar da vardır. Bunlardan *Mukbil-oğlu-Mukbile*, *Şenbek-oğlu-Şenbek*, *İmran-oğlu-İmran*, *Güllük-Günlük*, *Süveyka İbn-i Hümmâre-Havâre*⁴⁰, *Şirince-Pınar-Şirince*, *Keşkek-oğlu-Habîbü’n-Neccâr*, *Paşa-oğlu-Kantara* (nam-ı diğer *Paşa*), *Mahsen-Mahzen* ve *Mescid-i Şeyh Hamza tâbi-i Sofular-Tâbi-i Sofular* şekline dönüşürken, 16. yüzyılda mevcut olan *Harami Beyler*, *Şeyh Kasım Camii* (*el-ma‘rûf Sofıyan-ı Erdebilî*) ve *Cullahân* adlı mahallelere ise artık tesadüf edilmemektedir. 16. yüzyılda mevcut olmayan *Gabdûr*, *Sekkâkîn* ve

³⁴ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 147.

³⁵ Meselâ, 1678 tarihinde Antakya şehrinin *Hallâbü’n-Nemle* adlı mahallesinin kethüdası Ahmed oğlu Ramazan (*BA, MAD, nr. 678*, s. 15), yine aynı tarihte *Tut* adlı mahallesinin kethüdası da Ali oğlu Hüseyin idi (*BA, Aynı defter*, s. 29).

³⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 39.

³⁷ Antakya’nın tarihi geçmişi hakkında bkz. Streck, “Antakya” mad., *İslam Ansiklopedisi*, I, s. 456-459; Halil Sahillioğlu, “Antakya” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, s. 228-232.

³⁸ Antakya şehrinin 16. yüzyılın ilk yarısındaki mahalleleri ve nüfusu hakkında bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2003, s. 51-52; M. Öztürk, “Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya”, *Fırat Üniversitesi Sosyol Bilimler Dergisi*, VIII/2 (Elazığ, 1996), s. 329.

³⁹ *BA, Tapu-Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 610, s. 610-624.

⁴⁰ Bu mahalle, 1616 ve 1657 tarihli defterlerde “Hümmâre”, 1678 tarihli defterde ise “Havâre” adıyla zikredilmiştir.

Tut adlı mahallelerin de 17. yüzyılda teşkil olundukları veya isim değişikliğine uğradıkları anlaşılmaktadır. Zira, *Cullâhan* 16. yüzyılda Antakya'nın en kalabalık mahallelerinden biri olmasına rağmen, 17. yüzyıl kayıtlarında yer almadığı gibi, 18. ve 19. yüzyıllarda da bu mahallenin adına rastlanmamaktadır⁴¹. Bundan dolayı, daha önceki defterlerde adı geçmeyen *Tut* adlı mahallenin *Cullahân* olması kuvvetle muhtemeldir.

1678 yılında Antakya'nın nüfus bakımından en büyük mahalleleri 225 ev ile *Tut* ve 190 ev ile *Habib'ün-Neccâr* adlı mahalleler idi. 132 ev, 2 havş ile *Sofular*, 104 ev, 2 havş ve 1 kaysarlık ile *Mahzen* ve 103 ev, 1 havş ile *Tâbi-i Sofular* adlı mahallelerin de şehrin diğer büyük mahalleleri olduğu anlaşılmaktadır. *Sekkâkîn*, *Sâha*, *Mukbile* ve *Şirince*⁴² adlı mahaller ise Antakya şehrinin nüfus bakımından en küçük iskân yerleriydi (bkz. *Tablo-I*).

17. yüzyılda Antakya şehrinde herhangi bir gayr-i müslim mahallesi mevcut olmamakla birlikte⁴³, 1678 tarihinde şehrin muhtelif mahallelerinde sadece 11 zımmî evinin mevcut olduğunu tespit edebilmekteyiz. Bunların 4'ü *Tut* adlı mahallede yer alırken, *Kantara*, *Sofular* ve *Şirince*'de 2'şer, *Mahzen*'de de 1 tane zımmî evi yer almaktaydı. Daha sonraki dönemlerde ise Antakya'da gayr-i müslim nüfusunun arttuğunu ve Yahudilerin de şehre yerleştiklerini görmekteyiz⁴⁴.

⁴¹ Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, LVIII/221 (Ankara, 1994), s. 119-157; Aynı yazar, "Osmanlı Döneminde Antakya Sancağının İdarî Taksimatı (1700-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 1999, s. 807-847.

⁴² 1678 tarihli avârız-hâne defterinde yer alan, 1616-26 ve 1657 tarihli defterlerde ise adından hiç bahsedilmeyen *Şirince* adlı mahallenin 16. yüzyılda da mevcut olması (M. Öztürk, "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya", göst. yer), bu mahallenin 1616 ve 1657 tarihleri arasında tamamen terk edildiğini, 17. yüzyılın son çeyreğinde ise yeniden iskân olduğunu göstermektedir.

⁴³ Bu husus, 16. yüzyıla ait olan bir tahrir defterinde de açık olarak görülmekte ve bu defterde Antakya şehrinde gayr-i müslimlerin daimî olarak oturmadıkları ifade edilmektedir (*BA, TD, nr. 454*, s. 565).

⁴⁴ R. Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860", s. 134.

Tablo-I Antakya Şehrindeki Ev, Kaysarlık ve Havşların Mahallelere Dağılımı (1678)

<i>Mahalleler</i>	<i>Ev Sayısı</i>	<i>Kaysarlık ve Havş Sayısı</i>
Câmi'-i Kebîr	45	-
Debbûs	28	-
Dört Ayak	80	7
Gabdûr	63	1
Günlük nam-ı diğêr Rimmât	32	-
Hallâbü'n-Nemle nam-ı diğêr Uncılar	53	2
Havâre	41	5
Hazret-i Habîbü'n-Neccâr	190	-
İmrân	43	1
Kanavât	60	-
Kantara nam-ı diğêr Paşâ	83	-
Kastel	48	2
Mahzen	104	3
Meydân	31	5
Mukbile	28	-
Sâha	25	-
Sarı Mahmud	41	-
Sekkâkîn	14	1
Sofular	132	2
Şenbek	38	-
Şeyh 'Ali	48	-
Şirince	29	-
Tâbi-i Sofular	103	1
Tut	225	-
<i>Toplam</i>	1584	30

4. Antakya Kazasının Nahiyeleri ve Köyleri

16. yüzyılda Antakya kazasının *Antakya, Kuseyr, Cebel-i Akra'*, *Süveyde* (=Süveydiye), *Şuğur* ve *Altun-Özü* olmak üzere 6 tane nahiyesi vardı. 1526'da Antakya'da 27, Altun-Özü'de 54, Süveyde'de 12, Kuseyr'de 88, Şuğur'da 54 ve Cebel-i Akra'da da 51 olmak üzere, Antakya kazasında toplam olarak 286 köy yer almaktaydı. 1550'de ise kazadaki toplam köy sayısı 297 idi⁴⁵.

17. yüzyıla gelindiğinde, *Antakya* adlı nahiyenin kaldırılarak buna tabi olan çoğu köylerin çevresindeki *Süveyde* nahiyesine dahil edildiği görülmektedir. Nitekim, 1616 yılında Antakya kazası, kaza merkezi olan *Antakya şehri* ile *Kuseyr, Altun-Özü, Cebel-i Akra'* ve *Süveyde* nahiyelerinden müteşekkildir⁴⁶. Fakat, bu tarihten sonra, daha önce *Deyrgüş* (=Dergüş) kazasına tabi olduğu anlaşılan⁴⁷ *Şuğur* nahiyesi de Antakya'ya ilhak olunduğundan⁴⁸ kazadaki nahije sayısı 5'e yükselmiştir.

1616 yılında Kuseyr nahiyesinin 36, Cebel-i Akra' nahiyesinin 21, Altun-Özü ve Süveyde nahiyelerinin her birinin de 26 olmak üzere, Antakya kazasında toplam olarak 108 tane köy yer alıyordu⁴⁹.

Tablo-II Meskûn Köylerin Nahiyelere Göre Dağılımı (1616-1678)

Nahiyeler	1616	1657	1678
Kuseyr nahiyesi	36	36	37
Altun-Özü nahiyesi	25	25	27
C. Akra' nahiyesi	21	21	32
Süveyde nahiyesi	26	26	31
<i>Toplam</i>	108	108	127

⁴⁵ E. Çakar, *Aynı eser*, s. 37-38.

⁴⁶ BA, MAD, nr. 3400, s. 98-100.

⁴⁷ BA, Aynı defter, s. 101.

⁴⁸ BA, Aynı defter, s. 100, 101.

⁴⁹ Antakya kazasına sonradan dahil edildiğini söylediğimiz *Şuğur* nahiyesinin köylerinden 1616-26 ve 1657 tarihli defterlerde bahsedilmediği ve sadece bu nahiyedeki avarız-hânesi toplamı verildiği için bu nahiyeyi değerlendirmeye dahil etmedik. 1678 tarihinde ise Şuğur'u artık Halep eyâletine tabi müstakil bir kaza olarak görmekteyiz (BA, MAD, nr. 678, s. 374-413; BA, *Kepeci, Mevkufat*, nr. 2684, vrk. 32^a-33^a).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel gidişata paralel olarak, 17. yüzyılda Antakya kazası köylerinde de büyük sarsıntuların yaşandığı ve bunun neticesinde köylerin yarısından fazlasının harap duruma düştüğü görülmektedir. Bu tablonun ortaya çıkışında en önemli etken hiç şüphesiz vergilerin ağırlaşması karşısında gittikçe fakirleşen halkın artık vergilerini ödeyemez bir duruma gelmesidir. Bir taraftan uzun süren savaşlar, diğer taraftan devleti meşgul eden iç isyanlar⁵⁰ köylerin iktisadî ve sosyal yapısını büyük ölçüde zarara uğratmıştır⁵¹.

1657 yılı kayıtlarında Antakya kazası nahiye ve köylerinde hiçbir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bu zamanda da, Kuseyr'de 36, Altun-Özü'de 25, Cebel-i Akra'da 21 ve Süveyde'de 26 olmak üzere, kazadaki toplam köy sayısı 108 idi⁵².

1678'e gelindiğinde, kazayı teşkil eden nahiyelerin köy sayılarında önemli oranda artışların meydana geldiği müşahade olunmaktadır. Bu zamanda Kuseyr nahiyesinde 37, Altun-Özü nahiyesinde 27, Cebel-i Akra' nahiyesinde 32 ve Süveyde nahiyesinde de 31 olmak üzere, Antakya kazasında toplam olarak 127 meskûn köy bulunmaktaydı. Ayrıca, Kuseyr'de 9, Altun-Özü'de 5, Cebel-i Akra' ve Süveyde'de de 6'şar olmak üzere, kaza genelinde toplam olarak 26 tane köy de harap yani terk edilmiş durumdaydı⁵³.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, uzun süren savaşlar ve içeride meydana gelen Celalî isyanlarına⁵⁴ bağlı olarak, 17. yüzyılın başlarında birçok köy boş ve harap duruma gelmiştir. Fakat, 17. yüzyılın sonlarında, devletin aldığı bazı tedbirler sayesinde (vergi muafiyetliklerinin sağlanması gibi) onlarca köyün yeniden iskânı temin edilmiştir⁵⁵. Nitekim, Kuseyr nahiyesindeki 'Ayn-San-

⁵⁰ 17. yüzyılda Haleb ve çevresinde meydana gelen en önemli iç isyanlar 1605-1607 yılları arasında yaşanan *Canbolatoğlu Ali Paşa* isyanı ile aynı yüzyılın ortalarında meydana gelen *Abaza Hasan Paşa* isyanı olup, bu isyanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara, 1983, s. 104-107, 386-394; Cl. Huart, "Âbâza Hasan" mad., *İslam Ansiklopedisi*, s. 5-6; Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan" mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, s. 10-11; Aynı yazar, "Canbolatoğulları" mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, s. 144-145.

⁵¹ Bu hazin manzara imparatorluğun diğer bölgelerinde de söz konusuydu. Nitekim, Harput'ta vergilerini ödemekte güçlük çeken halkın önemli bir bölümü köylerini terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır (M. Ali Ünal, *Aynı makale*, s. 121).

⁵² BA, *Kepeci, Mevkufat*, nr. 2626, vrk. 8^b-11^b.

⁵³ 1678 tarihinde Antakya kazasında yer alan meskûn ve meskûn olmayan köylerin adları ve nahiyelere dağılımları için bkz. *Tablo-X-XIII*.

⁵⁴ Celalî isyanlarının mahiyeti, sebep ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celalî İsyânları*, İstanbul, 1995.

⁵⁵ 1616 ve 1657 tarihli defterlerde yer almayan, fakat 1678 yılında isimleri geçen köylerin çoğu aslında 16. yüzyılda mevcut olan ve meskûn durumda bulunan köylerdir (bkz. Enver Çakar, *Aynı eser*, s. 340-347).

cak, Bezâdîn, Fâtikiye, Fırfırî, Kabab, Kozya, Mezraa-i Mağdeletü'l-Bân, Mezraa-i Râdûf, Mezraa-i Türkman, Nâmtûr, Nasıriye, Sâlihiye, Seferiye ve Zu adlı 14 köy; Altun-Özü nahiyesindeki Ak-Curûn, Bedîta, Bûhşîn, Mansuriye, Mezraa-i Kürd, Mısmışan, Sabuhiye, Tababiye ve Tell-Habeş adlı 9 köy, Cebel-i Akra' nahiyesindeki Ala-Taş, Arpalu, Bağdadiye, Beberzî, Bezkiye, Çandır, Çaksuniye, Çakşak, Çardakiye, Dermaşta, Düveyr, Hânsuma, Karaca-Ahmedli, Sofular, Sunkur, Şeyh ve Yeni-Köy adlı 17 köy ve Süveyde nahiyesindeki Alaeddinli, Avcılu, Barbarun, Çağini, Deyr-i Sa'dân, Dişerce, Güzel Burc, Kilisacık, Mefkad-ı Harbî, Menküliye, Sonbariye, Tüleyl-i Çiftlik ve Üç-Tut adlı 13 köy (toplam olarak 53 köy), 1616 ve 1657 tarihli avâız-hâne defterlerinde mevcut olmayan, fakat 17. yüzyılın son çeyreğinde yeniden meskûn hale gelmiş olan köylerdir.

Diğer taraftan, Antakya kazasındaki 26 köy, 1616 ve 1657 tarihli avâız-hâne defterlerinde meskûn görünmelerine rağmen, 1678 tarihinde harap durumdadırlar. Bu köyler ise; Kuseyr nahiyesine tabi olan Bâberna, Deyr-i Beşe (=Derbeşe), Karbeyaz, Hâlisiye, Kayacık, Menâdîn, Selîka ve Zâviye adlı 8 köy; Altun-Özü nahiyesine tabi olan Asyâ, Budak-Burc, Kozluca, Küçük-Seferiye ve Terliyân adlı 5 köy; Cebel-i Akra' nahiyesine tabi olan Bakdîn, Harbiye, Helkîn, Kasbûl en-Nasara, Mülk ve Sinânî adlı 6 köy ile Süveyde nahiyesine tabi olan Ak-Bayır, Karamanlı, Medîne⁵⁶, Orhanlı, Sultaniye, Tat-Kuyucuğu ve Türkman-Kuyucuğu adlı 7 köydür.

Antakya kazası köylerine bakıldığında, 1678'de 127 meskûn köyün 117'si (meskûn köylerin % 92'si) Müslüman, 3'ü gayr-i müslim ve 7'si de Müslüman ve gayr-i müslimlerin birlikte yaşadıkları köylerdir. Kaza dahilindeki toplam köy ise harap durumdadır (bkz. Tablo-III).

Tablo-III 1678'de Müslim ve Gayr-i Müslim Köylerin Nahiyelere Dağılımı

Nahiyeler	Müslim	G. Müslim	Karışık	Harap	Toplam
Kuseyr nahiyesi	35	-	2	9	46
Altun-Özü nahiyesi	26	-	1	5	32
C. Akra' nahiyesi	30	-	2	6	38
Süveyde nahiyesi	26	3	2	6	37
Toplam	117	3	7	26	153

⁵⁶ 1616 ve 1657 tarihli defterlerde yer almasına rağmen, 1678 tarihli defterde sadece adından bahsedilen bu köyün "nâ-mevcûd" olduğu ifade edilmiştir (BA, MAD, nr. 678, s. 147).

Kuseyr nahiyesi köylerinden *Cünte*'de 21, *Kabab*'da 1; Altun-Özü nahiyesi köylerinden *Sûriyye*'de 70; Cebel-i Akra' nahiyesi köylerinden *Keseb*'de 23, *Ordu*'da 14; Süveyde nahiyesi köylerinden ise *Hacı-Cübeylü*'de 20 ve *Zey-tûniye*'de de 21 nefer gayr-i müslim Müslümanlarla birlikte oturuyorlardı. Ayrıca, Süveyde nahiyesi köylerinden olan *Kâbusiye*'de 27, *Surğa*'da 10 ve *Yoğun-Oluk*'ta da 29 gayr-i müslim yaşıyordu. Diğer köylerin tamamı ise Müslüman köyleri idi.

1678 yılında Antakya kazası köylerinin gelirleri padişah, beylerbeyi ve nişancı hasları ile zeâmet, timâr ve vakıflara tahsis edilmişti. *Kuseyr* nahiyesi köylerinden 22'si padişah hası (bunların 7'si haraptır), 5'i zeâmet, 8'i timâr, 7'si vakıf (bunlardan 1'i haraptır) ve 4'ü malikâne-divânî⁵⁷; *Altun-Özü* nahiyesi köylerinden 13'ü padişah hası (3'ü harap), 1'i beylerbeyi hası, 2'si nişancı hası, 2'si zeâmet, 8'i timâr (1'i harap) ve 6'sı vakıf (1'i harap); *Cebel-i Akra*' nahiyesi köylerinden 12'si padişah hası (4'ü harap), 1'i nişancı hası, 3'ü zeâmet, 13'ü timâr (1'i harap) ve 9'u vakıf (1'i harap); *Süveyde* nahiyesi köylerinden 21'i padişah hası (2'si harap), 1'i beylerbeyi hası, 3'ü zeâmet, 7'si timar (4'ü harap) ve 5'i de vakıf idi. Buna göre, Antakya kazası köylerinden 68'i padişah hası, 2'si beylerbeyi hası, 3'ü nişancı hası, 13'ü zeâmet, 36'sı timâr, 27'si vakıf ve 4'ü de malikâne-divânî köyleriydi. Yani köylerin % 45'i padişah haslarına, % 32'si zeâmet ve timârlara, % 20'si vakıflara (malikânelerle birlikte), kalan % 3'hük kısım da beylerbeyi ve nişancı haslarına tahsis edilmiştir.

Vakıf köylere gelince; 8'i *Sultan Süleyman Tekkesi*'ne, 3'ü *Habibü'n-Neccâr Camii*'ne, 2'si *Şeyh Halil Samed*'e, 2'si *Cisr-i Şuğur*'a (Şuğur köprüsü'ne), 2'si zürriyeye (evlatlık vakıflara)⁵⁸, diğer 10 köy de *Ulu Camii-An-*

⁵⁷ Malikâne-divânî demek; bir köy gelirinin devlet ya da onun temsilcisi ile vakıf ya da mülk arasında bölüşülmesidir. Bu tür paylaşımında, devlet köyün örfi rûsümünü almak suretiyle gelire ortak olduğu gibi, köyün gelirinden bir hisse almak şeklinde de gelire ortak olabilmektedir (bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan; "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, s. 151-208; Margaret L. Venzke, "Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of the American Oriental Society*, vol. 106/3 (1986), s. 451-469; Tayyib Gökbilgin, 15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s. 51-61).

⁵⁸ Sahibi olduğu toprakların birkaç nesil sonra parçalanıp yok olmasını önlemek isteyen bir mülk sahibi, topraklarını ailesi adına vakfederek, ölümünden sonra da bunun akrabaları tarafından satılıp elden çıkarılmasını, borç için veya diyet olarak haczini ve bir dereceye kadar, devlet tarafından müsaderesi ile cihaz olarak kadınlara verilmesini önlemek istemektedir. Bu düşünce ile kurulan vakıflara *evlâtlık vakıf* denilmektedir. Evlâtlık vakıf haline sokulmuş aile

takya, *Serûnî Camii-Haleb*, *Şeyh Ali*, *Harameynü'ş-Şerifeyn*, *Şeyh Ahmed Ku-seyrî Tekkesi*, *Hazret-i İbrahim Edhem*, *Şehid Merhum Mehmed Paşa*, *Hazret-i İbrahim*, *Hüsrev Paşa Camii-Haleb* ve *Sultan Gavri* vakıflarına tahsis edilmiştir. *Malikâne-divânî* olan, yani divânisi ya da malikânesinin bir hissesi devlete verilmiş olan köylerden ise 3'ü zürriyeye (evlatlık vakıflara), 1 tanesi de *Zeyniye Camii* vakfına ait bulunmaktaydı.

5. Antakya Kazasının Demografik Yapısı

1678 yılında Antakya kazasının merkezi olan Antakya şehrinde, askerîler ve timar erbabı dışında, 1.329 reâyâ evi⁵⁹ ile 20 seyyid, 3 çavuş ve gönüllü, 6 hademe, 47 vakıf ve 59 tane de imam, hatip ve müderris evi yer alıyordu. Ayrıca, şehirdeki kaysarlık ve havşlarda da 141 ev bulunmaktaydı. Daha gerilere baktığımızda ise; Antakya şehrinde, 1526'da 1.002 hâne, 1536'da 1.165 hâne ve 30 imam, 1550 yılında da 1.064 hâne ve 24 imamdan oluşan yetişkin erkek nüfusunun olduğunu görmekteyiz⁶⁰. Dolayısıyla, "hâne"- "ev" karşılaştırmasından hareketle⁶¹, şehir nüfusunun 1550-1678 yılları arasında takriben 517 hâne civarında arttığını söyleyebiliriz⁶².

mülkleri, mirasçılar arasında parçalanıp ufalanmadan, vâkıfın tayin edeceği şartlar dahilinde, daima ailenin ancak bazı mümessilinin istifade edebileceği bir şekilde, nesiller halinde bütün kalabilmektedir. Bu çeşit vakıflarda vakfın geliri ancak uzak bir istikbalde, genellikle soy tükenince, bir hayırlı maksada vaat ve tahsis edilmiş bulunmaktadır (Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, s. 209-230).

⁵⁹ Antakya şehrindeki 1.329 reâyâ evinden 139'unun mülkiyeti kadınlara ait olup, bu hatun evleri şehrin hemen her mahallesinde görülmektedir.

⁶⁰ E. Çakar, *Aynı eser*, s. 152.

⁶¹ Esasen 16. yüzyıl tahrir defterlerindeki "hane"yi 1678 tarihli avâriz-hâne defterinde yer alan "beyt" yani "ev" ile bire bir karşılaştırmak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü, 16. yüzyıl tahrirlerinde "hane" deyimini ile aslında vergi ünitesi olan aile kastedilmektedir. Halbuki, avâriz-hâne defterindeki "beyt" tabiri mülk olan evi ifade etmekte ve bazen bir evde iki aile birlikte oturabilmektedir. Meselâ, 1678 tarihinde *Sofular* mahallesinde Yusuf'un oğulları olan Süleyman ve Hâyır adlı iki kardeş aynı evi paylaşırlarken (*BA, MAD, nr. 638*, s. 10), *Dört-Ayak* mahallesinde de Hacı Ahmed'in oğulları olan Hacı Osman ve Ali adlı iki kardeş birlikte aynı evi paylaşmaktadırlar (*BA, Aynı defter*, s. 4). Durum böyle olmakla birlikte, yaklaşık bir sonuç elde etmek açısından, farklı dönemlerle ilgili bir karşılaştırma yapmak yine de faydalı olacaktır.

⁶² Mustafa Öztürk, Türkler tarafından fethinden itibaren Antakya'da Türk nüfusunun sürekli olarak arttığını söylemekte, bunun temel sebeplerini de şehrin hac yolu üzerinde bulunması ve ulaşım imkânlarının çok müsait oluşu ile iklim şartlarına bağlamaktadır ("XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", *Belleten*, LIV/211 (1991), s. 967-968).

Antakya şehrinde 16. ve 17. yüzyıllarda görülen bu nüfus artışına rağmen, kırsal alanlarda tamamen bunun tersi bir durumun söz konusu olduğu izlenmektedir. Nitekim, 1550 yılında Antakya nahiyesinde 739, Süveyde'de 530, Altun-Özü'de 1.271, Kuseyr'de 3.524 ve Cebel-i Akra'da da 1.122 hâne olmak üzere, Antakya kazası kırsal alanlarında toplam olarak 7.186 hâne mevcut bulunmaktaydı⁶³. 1678'de ise nahiyelerdeki reâyâ nüfusu, Kuseyr nahiyesinde 1.327, Altun-Özü nahiyesinde 806, Cebel-i Akra' nahiyesinde 675 ve Süveyde nahiyesinde de 704 "nefer" olmak üzere, 3.222 neferden ibaretti.

Bu rakamlar bize, kır nüfusunda 17. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre zarfında, çok önemli oranda bir düşüşün meydana geldiğini göstermektedir. Öyle ise, Antakya şehri nüfusunun 17. yüzyılda artmış olması, sadece nüfusun tabii artışı değil, aynı zamanda kırsal alanlardaki bir kısım nüfusun da buraya kaymış olmasının bir sonucu olmalıdır. Zira, imparatorluk geneline hakim olan ve Antakya kazası kırsal alanlarında da görülen olumsuz gelişmelerden Antakya şehrinin hiç etkilenmemiş olması pek mümkün görünmemektedir. Netice itibarıyla, 1678'de Antakya kazası nüfusunun % 31'i kazanın merkezi olan Antakya şehrinde, % 69 oranındaki kesim ise köylerinde oturmaktaydı.

Tablo-IV 1678 Yılında Antakya Kazasında Nüfusun İskân Alanlarına Göre Dağılımı

İskân Alanları	Müslüman Reaya	G. Müslim Reaya	Askerî	Seyyid	İmam, Haüip ve Müderris	Zeâmet ve Timar Erbabı	Gönüllü er ve Çavuşlar	Havş ve Kaysarlıklar	Diğerleri(*)	Toplam
Antakya Şehri	1318	11	78	20	59	32	3	30	63	1614
Kuseyr	1277	22	10	7	8	-	2	-	1	1327
Altun-Özü	719	70	8	1	7	-	-	-	1	806
Cebel-i Akra'	636	37	-	-	2	-	-	-	-	675
Süveyde	590	107	-	1	6	-	-	-	-	704
<i>Toplam</i>	4520	247	96	29	82	32	5	30	65	5126

(*) Harap: 8, evkâf: 47, Habibü'n-Neccâr hademeleri: 6, kuloğlu: 2

⁶³ E. Çakar, *Aynı eser*, s. 154-155.

17. yüzyılda Antakya kazası nüfusunun asıl önemli bölümünü *reâyâ* yani herhangi bir resmi görevi bulunmayan halk teşkil ediyordu. Öyle ki, *reâyâ*-nın toplam hâne sayısı (beyt ve nefer olarak) 4.787 olup, bu miktar kaza nüfusunun % 94'ü demektir. *Reâyânın* asıl önemli bölümü ise Müslümanlardan meydana geliyordu ve Antakya kazasında yaşayan Müslüman *reâyânın* hâne sayısı 4.540, toplam nüfusa oranı da % 89 idi.

Reâyâdan sonra, Antakya kazasında nüfus bakımından kalabalık olan zümreyi *askerîler* meydana getiriyordu ve bu sınıf mensupları imparatorluk genelinde her türlü emlak vergisinden muaf tutulmuşlardı⁶⁴. Yeniçeri, cebeci ve sipahilerden oluşan askerîlerin Antakya kazasındaki toplam hâne sayısı 1678 yılında 96 (toplam nüfusa oranı % 1,88) olup, bunların 78'i Antakya şehrinde, 10'u Kuseyr nahiyesi köylerinde ve 8'i de Altun-Özü nahiyesi köylerinde oturuyorlardı. İncelediğimiz avârız-hâne defterinde, askerîler zümresinden olan cebeciler ve yeniçerilerin "Beşe", sipahilerin ise "Ağa", "Çelebi" ve "Bey" unvanlarına sahip olduklarını görmekteyiz.

Tablo-V Antakya Şehrindeki Evlerin Sosyal Gruplara Göre Dağılımı (1678)

<i>Sosyal Gruplar</i>	<i>Ev Sayısı</i>
Re'âyâ	1.329
Askerî (yeniçeri, cebeci ve sipahi)	78
Seyyid	20
İmam, Hatib, Şeyh ve Müezzin	59
Hüddâm	6
Zu'amâ ve erbâb-ı timâr	32
Gönüllüler ve Haleb Çavuşları	3
Vakıflar	47
Mehmed Ağa Sarayı	1
Şer'î Mahkeme	1
Harap	8
<i>Toplam</i>	1.584

⁶⁴ H. Gerber, *Aynı eser*, s. 10.

1678'de Antakya kazasında imam, hatip, vâiz ve müderris gibi din ve eğitim işleriyle uğraşanlar nüfusun üçüncü önemli bölümünü meydana getiriyorlardı. Bu kategoride yer alanların toplam hâne sayısı 82 (toplam nüfusun % 1,61'i) olup, bunun 59'u Antakya şehrinde, 8'i Kuseyr nahiyesi köylerinde, 7'si Altun-Özü nahiyesi köylerinde, 6'sı Süveyde nahiyesi köylerinde ve 2'si de Cebel-i Akra' nahiyesi köylerinde yer alıyorlardı. Ayrıca, kaza genelinde seyyidlerin varlığına da tesadüf edilmektedir. Hz. Muhammed'in soyundan olan ve imparatorluk dahilinde özel statüleri bulunan seyyidlerin toplam sayısı 29 (toplam nüfusun % 0,57'si) idi ve bunun 20'si yani büyük çoğunluğu Antakya şehrinde, 7'si Kuseyr nahiyesi köylerinde, diğer ikisi de Altun-Özü ve Süveyde nahiyesi köylerinde oturuyorlardı.

Tablo-VI Kırsal Nüfusun Sosyal Gruplara Göre Dağılımı (1678)

<i>Sosyal Gruplar</i>	<i>Kuseyr</i>	<i>Altun-Özü</i>	<i>C. Akra'</i>	<i>Süveyde</i>	<i>Toplam</i>
Müslim Reâyâ	1277	719	636	590	3.222
Hıristiyan Reâyâ	22	70	37	107	236
Askerî	10	8	-	-	18
Seyyid	7	1	-	1	9
İmam ve Hatip	8	7	2	6	23
Gönüllüler	2	-	-	-	2
Kuloğlu	1	1	-	-	2
<i>Toplam</i>	1.327	806	675	704	3.512

Antakya kazasında 32 zeâmet ve timâr erbabı ile 5 evden oluşan (Antakya şehrinde 3, Kuseyr nahiyesinde 2) gönüllüler ve çavuşlar da bulunuyordu ve bunlar da avâriz vergisinden muâftı. Ayrıca, Kuseyr ve Altun-Özü nahiyelerinde yaşayan ve avâriza dahil olan 2 kuloğlu⁶⁵ vardı (*bkz. Tablo-IV*). Bunlardan zeâmet ve timâr erbabı olanlar incelediğimiz avâriz-hâne defterinde “Ağa” ve “Bey” unvanlarıyla zikredilmişlerdir.

⁶⁵ Kuloğlu, kapıkulu efradından herhangi birisinin ocaklarda babaları gibi askerlik eden oğullarına denir (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, I, Ankara, 1984, s. 31; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1983, s. 320.

Antakya şehrinde vakıf adı altında kayıtlı olan evlerin de önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bu kategoride yer alan evlerin toplam sayısı 1678'de 47 olup, cami ve mescidlere ait olan bu evlerde imam, vâiz ve müezzin gibi din görevlileri oturuyorlardı. Ayrıca, Habîbü'n-Neccâr'da hademelerin oturduğu 6 ev daha vardı.

Diğer taraftan, Antakya şehrinde 30 tane *havş* ve *kaysarlık* vardı. Bunlardan kaysarlık (kaysariye ya da kısıriyye) dışarıdan gelen tüccarların ikâmetleri süresince dükkân ve oda kiralandıkları hanlar olmakla birlikte, yoksul yabancıların, Arapların ve Bedevilerin kaldıkları yerlere de *kaysariye* deniyordu⁶⁶. *Havş* ise yarı kır hayatı yaşayan fakir halkın oturdukları küçük evlerin yer aldığı geniş alanları ifade ediyordu⁶⁷. Antakya şehrindeki *kaysarlık* ve *havşlar*, mülk ve vakıf olmak üzere, iki çeşitti. Bunlardan mülk olanlar avârıza dahil edilmiş, vakıf olanlar ise avârizdan muaf tutulmuşlardır. Gerek *havşlar* ve gerekse *kaysarlıklar*, *kethüda*, *sipahi*, *yenîçeri* ve *müftü* gibi, şehrin ileri gelenlerine ait olup, bazılarının birden fazla sahibi yani ortağı vardı. *Kaysarlıklar*, muhtelif sayılardaki ev ya da odalardan, *havşlar* ise yine ev ve odalar ile kulübelerden müteşekkildi. Dolayısıyla, bu *havş* ve *kaysarlıklarda* da toplam olarak 141 ev (109'u *kaysarlıklarda*, 32'si de *havşlarda*) ve 128 oda (95'i *kaysarlıklarda* ve 33'ü de *havşlarda*) ile 66 tane kulübe yer almaktaydı (bkz. *Tablo-VII-VIII*).

⁶⁶ André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul, 1995, s. 228.

⁶⁷ A. Raymond, *Aynı eser*, s. 230-231.

Tablo-VII Antakya Şehrindeki Havşlar (1678)

<i>Havş Sahipleri</i>	<i>Kapasitesi</i>	<i>Mahallesi</i>
Ahmed Çelebi kızı Kaya Hatun	9 ev	Meydan
Ali kızı Emine Hatun	8 ev	Meydan
Bayezid Ağa oğlu İsmail Ağa	54 kulübe	Mahzen
Derviş Ağa	3 oda	Dört Ayak
Derviş oğlu Haydar	6 oda	Sofular
Ebubekir oğlu Hacı Mustafa	7 oda	Gabdur
Halid oğlu Mustafa	5 ev	Meydân
Hamza Ağa	12 kulübe	Mahzen
Hamza Ağa (Antakya kethüdası)	6 oda	Dört Ayak
Haydar oğlu Ahmed ve Aişe Hatun (Müşterek)	4 oda	Havâre
Kürd Ali Bey'in zevcesi Fatma Hatun	7 oda	Sofular
Mehmed Efendi (Eski Müftü) ve Mustafa Efendi (İmam), (Müşterek)	8 ev	Meydan
Mehmed oğlu İbrahim	-	Kastel
Mehmed oğlu Şeyh Hamza	5 oda	Sekkâkîn
Mustafa Ağa (Eski Antakya Kethüdası)	10 oda	Meydan
Süleyman Ağa oğlu Ali	-	Hallâbü'n-Nemle
Şehid Mehmed Paşa vakfı	36 oda	Havâre
Türkmen Ali oğlu Hacı Derviş	2 ev	Tâbi-i Sofular

Tablo-VIII Antakya Şehrindeki Kaysarlıklar (1678)

<i>Kaysarlık Sahipleri</i>	<i>Kapasitesi</i>	<i>Mahallesi</i>
Ahmed Bey oğlu Ali Çelebi (Sipahi oğlu)	20 ev	Dört Ayak
Ahmed oğlu Hacı Mehmed	20 oda	Havâre
Ahmed oğlu Mehmed Bey	3 oda	Dört Ayak
Bekir Ağa oğlu Hasan Ağa	47 ev	Kastel
Çerkes oğlu Mehmed Ağa	8 oda	'İmrân
Dedeme oğlu Camii vakfı	3 oda	Havâre
Ebubekir Ağa oğlu Mehmed Ağa (Sipahi)	42 ev	Dört Ayak
Hacı Mustafa Efendi ve Hamza Ağa, (Müşterek)	7 oda	Havâre
Kameriye Camii vakfı	8 oda	Dört Ayak
Mehmed Efendi (Sabık müftü)	20 oda	Mahzen
Mustafa Ağa	21 oda	Hallâbü'n-Nemle
Yahya Beşe (Yeniçeri)	5 oda	Dört Ayak

Gayr-i müslimlere gelince; 17. yüzyılda Antakya şehrinde oturan gayr-i müslimler 11 evden ibaretti. Yine, köylerde oturan gayr-i müslimlerin (Hiristiyanların) sayısının da çok fazla olmadığı görülmektedir (*bkz. Tablo-X-XIII*). Toplam sayısı 247 olan (toplam nüfusun yaklaşık % 5'i) Hiristiyanların, 107'si Süveyde nahiyesi köylerinde, 70'i Altun-Özü nahiyesi köylerinde, 37'si Cebel-i Akra' nahiyesi köylerinde ve 22'si de Kuseyr nahiyesi köylerinde oturuyorlardı. Fakat, bu nüfusun hangi mezhep ya da etnik unsurlardan meydana geldiği avâriz defterlerinde zikredilmediği için, bu hususta kesin bir şey söylemek de mümkün değildir.

6. Antakya Kazasının Tahminî Nüfusu

"Ev" ve "nefer" olarak belirtilen sayısal verilerden hareketle Antakya kazasının 17. yüzyılın ikinci yarısındaki tahminî nüfusunu tespit etmek mümkündür⁶⁸. Rifat Özdemir kadı sicillerindeki verilerden hareketle Antakya'da bir gerçek hânenin, anne, baba ve 4 çocuk olmak üzere, ortalama 6 nüfuslu olduğu sonucuna varmıştır⁶⁹. Bu durumda, yani avâriz defterinde "ev" ve "nefer" olarak verilen rakamları "6 katsayısı" ile çarpığımızda, Antakya kazasının tahminî toplam nüfusu 31.374 kişiden ibaret olmaktadır. 10.302'si Antakya şehri mahallelerinde⁷⁰, 21.072'si de kırsal kesimde yani köylerde oturan bu tahminî kaza nüfusunun 29.892'si (toplam nüfusun % 95'i) Müslüman, 1.482'si (toplam nüfusun % 5'i) de Hiristiyanlardan meydana gelmektedir (*bkz. Tablo-IX*).

⁶⁸ Tahminî nüfus hesaplamalarında genellikle Ö. Lütfi Barkan'ın tavsiye ettiği 5 katsayısı (anne, baba ve üç çocuk) kullanılmakla birlikte (Ö. Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-1953), s. 1-24), muayyen bir katsayının kullanılması hususu günümüzde pek çok araştırmacı tarafından artık kabul görmemektedir (bu husustaki görüşler için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), s. 331-348).

⁶⁹ R. Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860", s. 137; Aynı yazar, Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı'nın İdarî Taksimatı (1700-1867)", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara, 1999, s. 820. Özdemir, başka bir çalışmada ise Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa şehirlerinde bir ailenin ortalama olarak 3-5 çocuklu olduğundan bahsetmektedir ki ("Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1-2 (1995), s.193), bu da bir aile için öngördüğü 6 katsayısını teyit eder niteliktedir.

⁷⁰ Tahminî nüfusa, kayıplar ve havşlardaki 141 ev dahil edilmiş, ancak, bekârların ya da misafirlerin oturduğunu zannettiğimiz oda ve kulübeler dahil edilmemiştir.

Tablo-IX Antakya Kazasının Tahminî Nüfusu (1678)

İskân Bölgeleri	Müslim	Oranı (%)	G. Müslim	Oranı (%)	Toplam
Antakya şehri	10.236 ⁷¹	99	66	1	10.302
Nahiyeler	19.656	93	1.416	7	21.072
Toplam	29.892	95	1.482	5	31.374

Rifat Özdemir, Antakya şehrinin 1709 tarihindeki tahminî nüfusunu bulmak için, "avâriz-hânelerini" 9, 10, 13, 15, 16, 53, 61,5 ve 62 katsayıları ile çarpmış ve 14.581 ila 94.558 arasında değişen ve arada çok büyük farklar bulunan tahminî rakamları elde etmiştir⁷². Bu vaziyette, 18. yüzyılın başlarında Antakya şehrinin tahminî nüfusunun 14 binden fazla olamayacağı gerçeği de ortaya çıkmaktadır.

Son olarak, kaza merkezi olan Antakya şehrinin nüfusunu, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki başka şehirlerle mukayese etmek de faydalı olacaktır. Bu bağlamda, Antakya'nın bağlı olduğu eyaletin merkezi olan *Haleb* şehrinde 1678 yılında 8.964'ü reâyâ evi olmak üzere 11.495 ev (seyyid, imam, hatip, kale erleri, gönüllüler, yeniçeri, sipahi, cebeci, zeâmet ve timar erbabı olanlar ile birlikte) yer alıyordu⁷³. Antakya'nın hemen kuzeyinde yer alan ve Doğu-Akdeniz'de önemli bir liman kenti olan *Trablusşam*'da 1.608 nefer (yetişkin reâyâ)⁷⁴, yine Antakya'ya yakın bir bölgede yer alan *Hama* şehrinde de 1645 yılında 936 nefer reâyâ nüfusu yer almaktaydı⁷⁵. Anadolu'daki bazı şehirlere baktığımızda ise; 1646 yılında *Harput* kazasında 371 askerî evi, 159 Müslüman evi, 152 gayr-i müslim evi, 22 müslim dul hatun evleri ve 15 zimmî dul hatun evleri olmak üzere toplam olarak 719 ev⁷⁶, Anadolu'nun batısında yer alan *Lâzikiyye* (=Denizli) kazasında da 1678'de 26 nefer askerî ile 392 neferden oluşan reâyâ ve muaf bulunmaktaydı⁷⁷.

⁷¹ Harap vaziyetteki 8 ev ile havş ve kaysarlıklar değerlendirmeye alınmamıştır.

⁷² R. Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860", s. 136.

⁷³ BA, *Kepeci, Mevkufat*, nr. 2684, vrk. 13^a.

⁷⁴ BA, *MAD*, nr. 842, vrk. 4-20.

⁷⁵ BA, *MAD*, nr. 516, s. 8-19.

⁷⁶ R. Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s. 1588. M. Ali Ünal ise aynı tarihte Harput'un nüfusunu 729 hâne olarak göstermiş ve bu rakamı 7 katsayısı ile çarparak şehrin tahminî nüfusunu 5 bin kişi olarak tespit etmiştir (*Aynı makale*, s. 123).

⁷⁷ T. Gökçe, *Aynı eser*, s. 95.

Netice itibariyle, Antakya şehrinin, Haleb şehrinden oldukça küçük, çevresinde yer alan Trablusşam ve Hama şehirleri ile Anadolu'da yer alan Denizli ve Harput şehirlerinden de büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Mufassal avâriz-hâne defterleri, klasik tahrir geleneğinin terk edilmesinden sonra Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki iskân alanları ile bunların demografik vaziyetlerinin tespitinde son derecede önemli kaynaklardır. Bu defterlerin her bölge için ayrı ayrı incelenerek nüfus istatistiklerinin elde edilmesi, demografi ve iskân tarihinde ne çeşit değişikliklerin meydana geldiği ve bunların sebeplerinin neler olduğu hususunda daha sağlam verilerin elde edilmesine önemli katkıda bulunacaktır. Bu cümleden olarak, Antakya kazasının 17. yüzyıldaki iskân ve nüfusunun incelenmesi de ayrı bir önem taşımaktadır.

Haleb eyaletinin bir kazası olan Antakya, 1678'de, kaza merkezi olan şehir kesimi ile çok sayıda köyü bünyesinde barındıran 4 nahiyeden müteşekkildi.

Antakya şehrinin nüfusu, 16. yüzyıldan 17. yüzyıla gelinceye kadar, bazı dalgalanmalar olmakla birlikte, sürekli olarak artmıştır. Fakat, aynı şeyi kaza dahilinde yer alan köyler için söylemek mümkün değildir. Çünkü, Antakya kazası nahiyelerine tabi olan köylerin nüfusunda önemli oranda düşüşler meydana geldiği gibi, buna paralel olarak, meskûn köylerin sayısı da azalmıştır.

Esasen, ülkenin birçok bölgesinde görülen ve Antakya bölgesini de etkisi altına alan Celali olayları ve sık sık meydana gelen savaşların sebebiyet verdiği bu durumun, 17. yüzyılın sonlarına doğru kısmen düzeldiği müşahede olunmaktadır. Nitekim, imparatorluğun genelini etkileyen bu çeşit olayların bir müddet için durulması ve belki devletin aldığı bazı özendirici tedbirlerin (avâriz vergisinin hafifletilmesi ya da bazı vergi muâfiyetliklerin sağlanması gibi) de etkisiyle Antakya kazasında onlarca köy yeniden meskûn hale gelmiştir.

Tablo-X Kuseyr Nahiyesi Köylerinin Demografik Yapısı (1678)

Köyler	Zimmi Reâyâ	Müslim Reâyâ	Askerî	Seyyid	İmam	Diğer	Toplam
'Ayn-Sancak	-	8	-	-	-	-	8
Babatorun	-	22	-	-	-	-	22
Bâberna							Harap
Bâbire	-	21	-	-	-	-	21
Baksânûs	-	76	-	4	-	-	80
Bezâdîn	-	33	-	-	1	-	34
Bintiye							Harap
Com	-	49	1	-	1	-	51
Cünte	21	1	-	-	-	-	22
Deyr	-	44	-	-	-	-	44
Deyr-i Beşe							Harap
Fâtikiye	-	83	-	-	-	-	83
Feng	-	10	-	-	-	-	10
Ferzele	-	6	-	-	-	-	6
Fırfırî	-	6	-	-	-	-	6
Hâlisiye							Harap
Hanyo	-	31	-	-	2	-	33
Kabâb	1	15					16
Kal'a	-	43	-	-	-	-	43
Kalânûs	-	87	-	1	1	-	89
Kanbalît	-	20	-	2	-	-	22
Karbeyaz							Harap
Kayacık							Harap
Kişkinîd	-	39	1	-	-	-	40
Kefr 'Âid	-	52	-	-	-	-	52

Kızılca-Burc nam-ı diğcr Battalla	-	18	-	-	-	-	18
Kozya	-	42	-	-	-	-	42
Levbiye	-	8	-	-	-	-	8
Mağdeletü'l-Meşâyih	-	29	1	-	-	-	30
Marsu	-	14	-	-	1	-	15
Meğâbirûs	-	140	-	-	1	3 ⁷⁸	144
Mesâdîn							Harap
Mezraa-i Mağdeletü'l-Bân	-	4	-	-	-	-	4
Mezraa-i Râdûf	-	75	7	-	-	-	82
Mezraa-i Türkman	-	30	-	-	-	-	30
Müstecâb	-	62	-	-	-	-	62
Nâmâtûr	-	16	-	-	-	-	16
Nasriye	-	23	-	-	-	-	24
Sâlihiye	-	20	-	-	-	-	20
Seferiye	-	57	-	-	-	-	57
Selîka (=Selkiye)							Harap
Tûliciye	-	15	-	-	-	-	15
Uskubad	-	14	-	-	-	-	14
Zâviye							Harap
Ziyâret nam-ı diğcr Batbûl	-	41	-	-	-	-	41
Zu	-	23	-	-	-	-	23
<i>Toplam</i>	22	1.277	10	7	8	3	1.327

⁷⁸ Kuloğlu: 1, Gönüllü: 2

Tablo-XI Altun-Özü Nahiyesi Köylerinin Demografik Yapısı (1678)

Köyler	Zımmî Reâyâ	Müslim Reâyâ	Askerî	Seyyid	İmam	Kuloğlu	Toplam
Ak-Curûn	-	18	-	-	-	-	18
Ala-Kend	-	32	-	-	-	-	32
Arahiya	-	8	-	-	-	-	8
'Asasiye	-	39	-	1	1	-	41
Asyâ							Harap
Bakarkaya	-	18	-	-	1	-	19
Bâslika	-	15	-	-	-	-	15
Bâverda nam-ı diğeri Toprak-Hissarı	-	31	3	-	-	1	35
Bedîta	-	39	-	-	1	-	40
Bolucu							Harap
Boz-Öyük	-	31	-	-	-	-	31
Budak-Burc							Harap
Bühşîn	-	53	-	-	-	-	53
Büyük-Burc maa Çiftlikhâ	-	34	-	-	-	-	34
Danişmendli	-	16	2	-	-	-	18
Ermenice	-	12	-	-	1	-	13
Kandamak	-	14	-	-	-	-	14
Karsu	-	80	-	-	1	-	81
Küçük-Seferiye							Harap
Mansuriye	-	9	-	-	-	-	9
Mezraa-i Kürd	-	41	-	-	-	-	41
Mışmışan	-	24	-	-	-	-	24
Mîrâs	-	23	-	-	-	-	23
Narlıca	-	19	-	-	1	-	20
Sabuhiye	-	23	-	-	-	-	23
Sûriye	70	17	3	-	-	-	90
Tababiye	-	17	-	-	-	-	17
Tâmûsa	-	9	-	-	-	-	9
Tell-Habeş	-	33	-	-	-	-	33
Terliyân							Harap
Tuleyl-i Şarkî	-	35	-	-	-	-	35
Zengiye	-	29	-	-	1	-	30
Toplam	70	719	8	1	7	1	806

Tablo-XII Cebel-i Akra' Nahiyesi Köylerinin Demografik Yapısı (1678)

Köyler	Zımmî Reâyâ	Müs. Reâyâ	İmam	Toplam
Ala-Taş nam-ı diğer Mehmûliye	-	8	-	8
Arpalu	-	7	-	7
Bağdadiye	-	12	-	12
Bakdîn				Harap
Bayındır	-	5	-	5
Beberzî	-	6	-	6
Bezkiye	-	13	-	13
Candır	-	9	-	9
Cânî	-	6	-	6
Çaksuniye	-	30	-	30
Çâksâk	-	5	-	5
Çardakiye	-	36	-	36
Çörekiye	-	6	-	6
Dermaşta	-	12	-	12
Dersuniye	-	36	-	36
Düveyr	-	60	-	60
Eğerci	-	17	-	17
Hânsuma	-	14	-	14
Harbiye				Harap
Helkîn				Harap
Hisârcık	-	14	-	14
Kalendûn	-	19	-	19
Karaca-Ahmedli	-	7	-	7
Karsbûl en-Nasara				Harap
Karye	-	24	-	24
Keseb	23	3	-	26
Kışlak	-	35	-	35
Kirekos	-	10	-	10
Mülk				Harap
Oğlakcı	-	3	-	3
Orduy	14	138	2	154
Sinânî				Harap
Sofular	-	22	-	22
Söğüd-Ovacığı	-	16	-	16
Sunkur	-	4	-	4
Şeyh nam-ı diğer Zermebû	-	37	-	37
Tûmâma	-	10	-	10
Yeni-Köy	-	12	-	12
Toplam	37	636	2	675

Tablo-XIII Süveyde Nahiyesi Köylerinin Demografik Yapısı (1678)

Köyler	Zımmî Reâyâ	Müslim Reâyâ	Seyyid	İmam	Toplam
'Âbidiye maa Mezraa-i Kawâsiye	-	33	-	-	33
Ak-Bayır				-	Harap
Alaeddinli maa Mezraa-i Bağçecik	-	15	-		15
Avçulu		5		-	5
Barbarun	-	32	-		32
Cağini	-	10	-	-	10
Cerrâriye	-	5	-	-	5
Cüdeyde	-	9	-	-	9
Deyr-i Sa'dân	-	5	-	-	5
Dikmece	-	5	-	-	5
Dişerce	-	12	-	-	12
Feysa nam-ı diğer Mağaracık	-	15	-	-	15
Güzel-Burc maa Çiftlik	-	10	-	-	10
Hacı-Cübeylü	-	15	-	-	35
Hüseyinli	-	24	-	-	24
Kâbusiye	-		-	-	27
Karamanlu				-	Harap
Karkasiye	-	35	-	1	36
Kilisacık		33		1	34
Makaberun	-	18	-	-	18
Mefkad-ı Harbî	-	2	-	-	2
Menküliye	-	12	-	-	12
Mişrâkiye	-	12	-	-	12
Orhanlı					Harap
Sablıca	-	31	-	-	31
Saraycık	-	15	1	-	16
Seldârân	-	38	-	-	38
Sultaniye					Harap
Surğa	10	-	-	-	10
Süveydiye	-	34		1	35
Tat-Kuyucuğu					Harap
Tüley-i Çiftlik	-	15	-	-	15
Tüley-i Türkman	-	15	-	-	15
Türkman Kuyucuğu					Harap
Üç-Tut	-	44	-	1	45
Yoğun-Oluk	29	-	-		29
Zeytûniye	21	81	-	2	104
<i>Toplam</i>	107	590	1	6	704

